

**Научни скуп са међународним учешћем
Традиција и трансформација туризма као
просторног феномена – зборник радова**

Уредници:

др Марија Белиј Радин

др Марина Весић

др Сања Павловић

Београд, 2023.

Назив: Научни скуп са међународним учешћем
Традиција и трансформација туризма као просторног феномена – зборник радова

Издавач: Универзитет у Београду – Географски факултет
За издавача: др Велимир Шећеров

Уредници:
др Марија Белиј Радин
др Марина Весић
др Сања Павловић

Технички уредници:
Ивана Ињац
Никола Тодоровић

Припрема и дизајн корица:
Ивана Ињац

Штампа:
Универзитет у Београду – Географски факултет

Тираж:
200

ISBN 978-86-6283-145-3

© 2023 Универзитет у Београду – Географски факултет
Ово дело се не сме умножавати, фотокопирати и на било који начин
репродуковати у целини нити у деловима, без писменог одобрења издавача.

ПРОГРАМСКИ ОДБОР СКУПА

НАУЧНИ ОДБОР СКУПА:

Проф. емеритус др Стеван Станковић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Велимир Шећеров, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Даница Шантић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Снежана Штетић, Балканска мрежа туристичких стручњака, Београд

Проф. др Љиљана Косар, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Ђорђе Чомић, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Добрица Јовичић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Сања Павловић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Chris Cooper, PhD, School of Events, Tourism and Hospitality Management, Leeds Beckett University, Leeds, UK

Marianna Sigala, PhD, Department of Business Administration, University of Piraeus, Greece

Donatella Privitera, PhD, University of Catania, Italy

Mariana Assenova, PhD, Geography of Tourism Department, Faculty of Geology and Geography, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Bulgaria

Cipriana Sava, PhD, "Dimitrie Cantemir" Christian University of Bucharest, Timisoara Faculty of Tourism and Commercial Management FMTC, Romania

Jan Han, PhD, Department of Hospitality Management, Institute of Hospitality Management, Prague, Czech Republic

Shiwei Shen, PhD, Joint Institute of Ningbo University of Angers/Sino-European Institute of Tourism and Culture, Ningbo University, China

Miha Koderman, PhD, Department of Geography, University of Primorska, Faculty of Humanities, Slovenia

Dejan Cigale, PhD, Department of Geography, University in Ljubljana, Faculty of Philosophy, Slovenia

Проф. др Мирјана Девеџић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Марија Белиј Радин, Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Марина Весић, доцент, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Јасмина Јовановић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Татјана Пивац, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Невена Ђурчић, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду

Др Марко Петровић, Географски институт Јован Цвијић, САНУ

Др Александра Терзић, Географски институт Јован Цвијић, САНУ

Др Јована Бранков, Географски институт Јован Цвијић, САНУ

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР СКУПА:

Никола Тодоровић, секретар Организационог одбора, Универзитет у Београду – Географски факултет

Проф. др Марко Јоксимовић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Аљоша Будовић, доцент, Универзитет у Београду – Географски факултет

Владимир Малинић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Андријана Мирковић Свитлица, Универзитет у Београду – Географски факултет

Даница Ђуркин, Универзитет у Београду – Географски факултет

Др Александар Ковјанић, Универзитет у Београду – Географски факултет

Игор Тришић, студент докторских студија, Универзитет у Београду – Географски факултет

О научном скупу

Зборник радова са научног скупа „Традиција и трансформација туризма као просторног феномена“ обухвата део радова изложених на поменутом скупу који је одржан 3. и 4. новембра 2022. године у Београду.

Национални научни скуп са међународним учешћем „Традиција и трансформација туризма као просторног феномена“ организовао је Универзитет у Београду – Географски факултет у сарадњи са Удружењем туризмолога Србије и Балканском мрежом туристичких стручњака.

Скуп је одржан у оквиру обележавања три велика јубилеја изучавања туризма на Универзитету у Београду – Географском факултету. Обележена је 60. годишњица почетка постдипломских студија туризма, 50. годишњица почетка основних студија туризма и 15. годишњица почетка основних студија туризмологије.

Универзитетско образовање кадрова из области туризма у Србији почело је 1962. године са постдипломским студијама туризма на географској студијској групи Природно-математичког факултета Универзитета у Београду. Прва генерација студената на основним студијама у оквиру Студијске групе за туризам уписана је 1972. године. Рад студијске групе Туризмологија на Универзитету у Београду – Географском факултету обновљен је од школске 2007/2008. године.

САДРЖАЈ:

1. ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

УТИЦАЈ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА-19 НА ГЛОБАЛНА ТУРИСТИЧКА КРЕТАЊА
Добрица Јовичић, Никола Тодоровић 11

INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC ON GLOBAL TOURIST MOVEMENT
Dobrica Jovičić, Nikola Todorović 19

2. НОВА САДАШЊОСТ ГЛОБАЛНОГ ТУРИЗМА

**СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА У ТУРИЗМУ – ТУРИСТИЧКОГЕОГРАФСКО ИСТРАЖИВАЊЕ
ИНОСТРАНЕ ПОТРАЖЊЕ БЕОГРАДА И СРБИЈЕ**
Сања Павловић 29

**SPECIALIZATION IN TOURISM – A TOURIST-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF
FOREIGN DEMAND IN BELGRADE AND SERBIA**
Sanja Pavlović 39

**ТРЕНУТНО СТАЊЕ И МОГУЋНОСТ БУДУЋЕГ РАЗВОЈА ЕТНО-ЕКО СЕЛА НА
ПРОСТОРУ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ ПРЕМА ПРИНЦИПИМА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА**
Сања Божовић, Татјана Пивац, Снежана Бесермењи, Зоран Ристић, Данијела Вукоичић 49

**CURRENT STATE AND POSSIBILITY OF FUTURE DEVELOPMENT OF ETHNO-ECO
VILLAGE IN THE AREA OF WESTERN SERBIA ACCORDING TO THE PRINCIPLES
OF SUSTAINABLE TOURISM**
Sanja Bozović, Tatjana Pivac, Snezana Besermenji, Zoran Ristić, Danijela Vukočić 55

**РАЗВОЈ ТУРИЗМА У КОНТЕКСТУ НЕКРЕТНИНСКОГ БИЗНИСА (ПРИМЈЕР: СРНА
ГОРА)**
Darko Lacmanović, Andrej Raspor 63

**TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE REAL ESTATE BUSINESS
(EXAMPLE: MONTENEGRO AND SLOVENIA)**
Darko Lacmanović, Andrej Raspor 77

3. ИНОВАЦИЈЕ У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА

САВРЕМЕНА КАРТОГРАФСКА ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА ТУРИСТИЧКИХ ВРЕДНОСТИ
Јасмина М. Јовановић, Љиљана Живковић, Тања М. Јанковић, Ивана Ђорђевић 95

CONTEMPORARY CARTOGRAPHIC VISUALIZATION OF TOURIST VALUES
Jasmina M. Jovanović, Ljiljana Živković, Tanja M. Janković, Ivana Đorđević 103

**РЕКРЕАТИВНА ПЛОВИЛА И ПЛОВИДБА: „ПОГЛЕД СА ВОДЕ“ – ФУНКЦИОНАЛНО
ДИЗАЈНИРАЊЕ НАУТИЧКИХ ОБЈЕКТА ЗА ПРИХВАТ ПЛОВИЛА У СРБИЈИ**
Крста Пашковић, Зоран Радмиловић 111

BOATING AND PLEASURE NAVIGATION: “VIEW FROM THE WATER” – FUNCTIONAL DESIGN OF NAUTICAL FACILITIES FOR ACCEPTANCE OF VESSELS IN SERBIA
Krsta Pašković, Zoran Radmilović 125

СТРАТЕГИЈСКИ ОКВИР ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАКА ТУРИЗМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ СА ОСВРТОМ НА КОНКУРЕНТНО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ТУРИСТИЧКОГ ПРОИЗВОДА
Милан Почуча, Јелена Матијашевић 135

STRATEGIC FRAMEWORK OF ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF SERBIA WITH REFERENCE TO COMPETITIVE POSITIONING OF TOURIST PRODUCT
Milan Počuča, Jelena Matijašević 147

ЕКСКУРЗИОНИ ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ ЕКОЛОШКЕ ЕДУКАЦИЈЕ ДЕЦЕ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА
Сара Станић Јовановић, Катарина Диклић 159

INFLUENCE OF PROFESSIONAL SUBJECTS IN SECONDARY SCHOOLS FOR THE SELECTION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE FIELD OF TOURISM
Snežana Štetić, Donatella Privitera, Igor Trišić 169

4. РИЗИЦИ И ОГРАНИЧЕЊА У ТУРИЗМУ

РИЗИЦИ И ОГРАНИЧЕЊА У ТУРИЗМУ – АНАЛИЗА ПРЕДЛОЖЕНИХ МЕРА
Данијела Вукоичић, Душан Ристић, Сања Божовић, Драган Петровић, Светлана Марковић 181

RISKS AND LIMITATIONS IN TOURISM – ANALYSIS OF PROPOSED MEASURES
Danijela Vukočić, Dušan Ristić, Sanja Božović, Dragan Petrović, Svetlana Marković 189

МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА РАЗВОЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У ОПШТИНИ ТОПОЛА
Ивана Ђорђевић, Љиљана Живковић, Јасмина М. Јовановић, Тања М. Јанковић 199

POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM IN THE MUNICIPALITY OF TOPOLA
Ivana Đorđević, Ljiljana Živković, Jasmina M. Jovanović, Tanja M. Janković 207

ОГРАНИЧЕЊА У УСПОСТАВЉАЊУ СТРАТЕГИЈСКОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ
Андријана Мркајић Атељевић 215

LIMITATIONS IN ESTABLISHING TOURISM STRATEGIC DEVELOPMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
Andrijana Mrkaić Ateljević 227

BOATING AND PLEASURE NAVIGATION: CLIMATE CHANGE AND MEASURES FOR MITIGATION AND ADAPTION
Zoran Radmilović, Krsta Pašković 239

5. РАДОВИ МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА

ТРЕНДОВИ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА ХОЛАНДИЈЕ – ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ ПОСЕТИЛАЦА	
Маја Богдановић, Софија Петровић	255
TRENDS IN CULTURAL TOURISM IN THE NETHERLANDS – CHANGES IN THE STRUCTURE OF VISITORS	
Maја Bogdanović, Sofija Petrović	265
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ТУРИЗАМ	
Зорица Вуловић	275
GLOBALIZATION AND TOURISM	
Zorica Vulović	283
ТВРЂАВЕ СРЕДЊЕГ И ДОЊЕГ ПОДУНАВЉА КАО ОСОВИНА РАЗВОЈА ТУРИЗМА СРБИЈЕ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА-19	
Војислав Деђански	291
FORTRESSES OF THE MIDDLE AND LOWER DANUBE REGIONS AS AN AXIS OF SERBIAN TOURISM DEVELOPMENT DURING THE COVID-19 PANDEMIC	
Vojislav Deđanski	297
ЗНАЧАЈ ТУРИСТИЧКОГ ИНФОРМАТОРА ЗА ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ ГРАДСКЕ ОПШТИНЕ СУРЧИН	
Теодора Крстески, Марина Митић, Драгољуб Блануша	305
SIGNIFICANCE OF TOURIST INFORMANTS FOR THE TOURIST DEVELOPMENT OF THE CITY MUNICIPALITY OF SURČIN	
Teodora Krsteski, Marina Mitić, Dragoljub Blanuša	317
СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА И УГОСТИТЕЉСТВА НА ВЛАСИНИ	
Сара Кувељић	329
THE STATE AND PERSPECTIVES OF TOURISM DEVELOPMENT AND HOSPITALITY IN VLASINA	
Sara Kuveljić	341
СТАЊЕ И ПРОБЛЕМАТИКА ШКОЛСКИХ ЕКСКУРЗИЈА У СРБИЈИ	
Илија Лазић	353
SITUATION AND PROBLEMS OF SCHOOL EXCURSIONS IN SERBIA	
Илија Лазић	359
РАЗВОЈ ЕКОЛОШКЕ СВЕСТИ УЧЕНИКА КРОЗ ОБРАЗОВНИ ТУРИЗАМ НА РУРАЛНИМ ПРОСТОРИМА	
Илија Лазић	365
DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF STUDENTS THROUGH EDUCATIONAL TOURISM IN RURAL AREAS	
Илија Лазић	373

ТРАНСФОРМАЦИЈА „БАЛКАН ТУРЕ” КАО ПРОИЗВОДА НАМЕЊЕНОГ ТРЖИШТУ КИНЕ	
Невена Марковић	381
THE TRANSFORMATION OF “BALKAN TOUR” AS A PRODUCT INTENDED FOR THE CHINESE MARKET	
Nevena Marković	393
ТУРИЗАМ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: СЛУЧАЈ СПОМЕН-СОБА У НИШУ	
Матија Милић	405
TOURISM AND CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF MEMORIAL ROOMS IN NIŠ	
Matija Milić	415
ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА КРЕАТИВНОГ ТУРИЗМА	
Игор Тришић	425
PERSPECTIVES ON THE CREATIVE TOURISM DEVELOPMENT	
Igor Trišić	435

РИЗИЦИ И ОГРАНИЧЕЊА У ТУРИЗМУ – АНАЛИЗА ПРЕДЛОЖЕНИХ МЕРА

Данијела Вукоичић¹, Душан Ристић¹, Сања Божовић¹, Драган Петровић²,
Светлана Марковић³

¹ Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Природно-математички факултет
Лоле Рибара 29, 38220 Косовска Митровица, Србија
daniijela.vukoicic@pr.ac.rs

² Универзитет у Београду – Географски факултет
Студентски трг 3/III, 11000 Београд, Србија

³ Београдска академија пословних и уметничких струковних студија
Краљице Марије 73, 11000 Београд, Србија

Апстракт: Ризик укључује концепте неизвесности и потенцијалних негативних последица, при чему се губи нешто од вредности. Ризик се може посматрати из перспективе путника, пословног оператера или туристичке дестинације. У контексту путника, уочени ризик може утицати на избор дестинације и понашање путника. Сектор туризма и угоститељства данас је јако осетљив на различите спољне и унутрашње изазове и кризе. Међу спољним факторима истиче се политичка нестабилност, економски услови, животна средина и временске прилике. Ниво утицаја криза и катастрофа на туризам може бити различит у зависности од њихове природе, величине и обима. Код неких инцидената период опоравка је кратак, док код других, попут природних катастрофа које оштећују инфраструктуру и комуникације, период опоравка је неупоредиво дужи. Одговор и опоравак је различит у зависности од природе и утицаја кризе или катастрофе. У неким случајевима, на дестинацију можда неће директно утицати криза која отежава управљање њоме, као што је туристичка криза изазвана пандемијама. У суштини, кризе се разликују од катастрофе на основу тога да ли је узрок последица неког унутрашњег организационог неуспеха или спољашњег догађаја над којим организација нема контролу. Како је свет склон кризама и катастрофама, фокус је дат на управљање кризама, које подразумева превенцију криза, спремност за кризу, одговор на кризу и ревизију кризе, како би се помогло предузећима и дестинацијама да смање рањивост и изграде отпорност пре криза и катастрофа. Нажалост, стиче се утисак да се деценијама уназад није давала значајнија пажња у истраживањима на тему управљање кризама из области туризма и угоститељства. Данас, у многим часописима високих категорија могу се наћи објављени чланци о туристичкој кризи и управљању катастрофама. У овом истраживању разматране су предложене мере за ублажавање ризика и ограничења у туризму изазваних економском кризом, природним катастрофама (цунами, земљотреси, вулкани, поплаве), климатским променама, тероризмом и политичким нестабилностима и пандемијама, посебно Ковид-19, где је посебна пажња дата и разматрању новог сценарија ризика након ове пандемије (који су изгледи и изазови за нову еру туризма).

Кључне речи: ризик, криза, туризам, анализа, мере за ублажавање.

Увод

Ризик укључује концепте неизвесности и потенцијалних негативних последица, при чему се губи нешто вредно (Chien et al., 2017), док се у замену за термин ризик, често користи криза, која се дефинише као непредвидив догађај који се може негативно одразити на неку од страна у вези са здрављем, безбедношћу, животном средином и економским питањима (Coombes, 2019). Туристичка индустрија је рањива на кризе или катастрофе. Последњих година глобална туристичка индустрија је доживела многе кризе и катастрофе, укључујући терористичке нападе, политичку нестабилност, економску рецесију, претње по обезбедност и здравље и природне катастрофе. Утицај кризе на туризам може бити различит, јер зависи од њихове природе, величине и обима. После неких

инцидентата који кратко трају туристичка индустрија се брже опоравља од оних који су изазвани природним непогодама где се директно оштећује комуникација и инфраструктура. Тако да се дужина опоравка разликује у зависности од природе и утицаја кризе или катастрофе. Природне катастрофе, као што су земљотреси, циклони/тајфуни, поплаве и пожари су природне опасности које погађају људе и имовину. Климатске промене довеле су до екстремнијих временских прилика и повећале број и утицај природних катастрофа. Заузврат, директни и индиректни губици у сектору туризма који су резултат криза или катастрофа не утичу само на туристичку индустрију, већ и на читаве привреде у погођеним земљама, посебно у земљама у којима се велики део БДП-а директно или индиректно генерише кроз туризам.

Учесталост криза и катастрофа покреће истраживања са темом превенција, спремност за кризу и ревизија кризе (Hoise & Smith, 2004). Рано откривање знакова упозорења важан је задатак у превенцији криза. Припремљеност за кризу обично укључује формирање тимова и планова за управљање кризом. Ревизијом кризе добијамо одговоре који су битни за припрему кризе (Crandal et al., 2014).

Овај рад се бави анализом криза које су оставиле највеће последице на туристичку индустрију у 21. веку. Након анализа криза и катастрофа, највећа пажња је дата анализи предложених мера за опоравак. Овакво истраживање има велики значај за управљање кризама и ризицима. Кризе које човек не може да контролише су са катастрофалним последицама, али су од значаја истраживања о опоравку након катастрофа.

Материјал и методе

Кризни догађаји и ризици у туризму

Кризни догађаји и ризици везани за здравље

У периоду од 2000. године до овог истраживања, десиле су се епидемије и пандемије које су значајно утицале на туристичку и угоститељску индустрију, као што су тешки акутни респираторни синдром (САРС), птичји и свињски грип (H1N1), блискоисточни респираторни синдром (MERS), ебола и Ковид-19 (Tew et al., 2008; Shi & Li, 2017). Здравствене кризе слабе глобалну економију и утичу на свакодневни живот (Zeng et al., 2005; Yang & Chen, 2009; Smith et al., 2011; Lee et al., 2012; Gössling et al., 2021), а значајно су пореметиле међународни туризам. Тако је епидемија САРС-а из 2003. године негативно утицала на имиџ земаља југоисточне Азије, што је резултирало наглим падом њихове туристичке индустрије (Kuo et al., 2008; McAleer et al., 2010; Promsivapallop & Kannaovakun, 2017), док је епидемија еболе довела до смањења резервација, чак и на дестинацијама без еболе, широм Западне Африке (Mizrachi & Fuchs, 2016). Претходне студије су такође истраживале утицај MERS-а (Shi & Li, 2017; Choe et al., 2020) и Ковид-19 (Sharma et al., 2021; Zoriatas et al., 2021; Yang et al., 2021) на туристичку потражњу у дестинацијама и земљама, као и мере за опоравак. Иако је пандемија Ковид-19 имала слично порекло као и друге пандемије, њен утицај је био неупоредиво интензивнији, заразнији од других епидемија (Konarasinghe, 2020). Због степена и обима ова пандемија је упоређена са неким од највећих здравствених катастрофа у прошлости (Kaushal & Srivastava, 2021). За разлику од претходних епидемија, размере пандемије Ковид-19 су глобалне и дуготрајне. Све ове околности навеле су бројне истраживаче и стручњаке из области туризма и угоститељства, укључујући и Владе, да уложе све напоре да би се превазишли изазови које је проузроковао Ковид-19.

Кризни догађаји и ризици везани за политичку безбедност и терористичке нападе

У 21. веку тероризам представља једну од највећих претњи угрожавања безбедности многих држава, као и регионалне и међународне безбедности. Догађаји везани за тероризам изразито су утицали на шири спектар друштвене, политичке и правне регулације у целом свету (Perumal

& Raghu, 2020). У садашњости не постоји ни једна држава, насељена територија која је имуна на тероризам. То га чини глобалним светским проблемом, с обзиром на то да тероризам као појавни облик у једној средини, по правилу никада не остаје изолован на одређеном простору већ се веома брзо шири и грана и на друге просторе. Сагледавајући озбиљан утицај терористичких напада на туризам, Ler & Gibson (2003) су истакли да ако терористи желе да униште привреду неке земље, они ће напасти земље које сматрају туризам једним од својих главних извозних производа. Туризам је постао једна од привредних грана која је најсклонија катастрофама које изазива човек (Jorge & Carmelo, 2008; Causevic & Lynch, 2013). Један од највећих напада десио се 2001. године у Њујорку на „Куле близнакиње“ током кога је рањено више од 6000, док је живот изгубило око 3000 људи (Ma et al., 2020). Терористи су нападима нарушили поверење код туриста (смањење броја туриста за 10%), што је изазвало велике губитке у привреди земље и захтевало дугорочни период опоравка, при чему су доласци повратили своје губитке тек почетком 2005. године (Morakabati & Beavis, 2017). Чињеница да је терористички напад ових размера спроведен у великој држави попут САД-а уздрмала је не само америчку него и светску јавност. То је имало велике последице и негативне ефекте на туризам САД, али и туризам на глобалном нивоу. Да је тероризам широко распрострањен и изазива бројне ризике за туристе и негативне ефекте на туристичку индустрију што је директно пропорционално са стањем и развојом привреде на локалном, националном али и глобалном нивоу, показује напад на Балију. Бомбашки напад на Балију у Индонезији који је циљао туристе 2005. био је одговоран за око 400 смртних случајева и изазвао је дуготрајно застој локалне туристичке индустрије (Kim & Park, 2016). Смањење броја туриста је утицало на смањење прихода за 2/3, повећавање трошкова живота, повећавање тензије између локалног становништва и исламских имиграната. Страх од новог напада проузроковао је истицање упозорења о ризичности путовања, што је негативно утицало на посећеност и других држава Азијског континента: Индонезије, Малезије, Сингапура, Филипина и Тајланда. Талас терористичких напада није заобишао ни Европски континент. У новије време један од најистакнутијих терористичких напада био је у Паризу 2015. године, који се сматра и најгорим у историји Француске са 150 смртних случајева и преко 500 повређених особа. Природа напада на недужне људе који су уживали у храни, култури и спорту, што привлачи милионе туриста сваке године у Париз, имала је великог утицаја на посећеност, као и бројне негативне последице пре свега за путничке агенције, хотелијере и друга пословања, а која су везана за услужни сектор (Zeman & Urban, 2019). Терористички напади који су се догодили у Француској десили су се у време када се у Европи одвијала мигрантска криза, што додатно заоштрава глобалне политичке и друштвене односе. Туризам је индустрија чија су понуда и потражња осетљиви на догађаје катастрофе (Jorge & Carmelo, 2008). Појава терористичких напада има бројне негативне ефекте на туристичке дестинације, не само у релативно кратком временском периоду, већ отежава и дугорочно враћање угледа и имица дестинације. Истовремено, с обзиром на осетљивост туристичке потражње за безбедношћу, туристи ће несумњиво отказати своје планове путовања када буду свесни да путовање до дестинације може да угрози њихову безбедност. Сходно томе, ове чињенице остављају бројне негативне последице на развој глобалне туристичке индустрије.

Кризни догађаји и ризици везани за економску рецесију

Економске и финансијске кризе често имају дугорочне, а некада чак и трајне макроекономске последице. На пример, резултирају нижим растом БДП-а и порастом незапослености (Andersson, 2016). Кризе настале у једном сектору привреде обично имају тенденцију да се шире на различите економске секторе. Сектор туризма нераскидиво је повезан са бројним делатностима услужних сектора, па је често погођен економским кризама. Највећа криза која је погодила сектор туризма у 21. веку је Глобална финансијска криза током 2007/2008. године (Paratheodorou et al., 2010). Многе студије обрађују штетне ефекте кризе на туризам, али на супрот томе неки аутори (Sheldon & Dwyer, 2010) сматрају да су кризе прилике да се туристички сектор обликује и постане конкурентнији (отпорнији). Постоје различити типови економске и финансијске кризе, а то су кризе инфлације, кризе државног дуга, банкарске кризе и крахови берзи (Reinhart & Rogoff, 2011). У неким случајевима, криза се односи само на једну од ових категорија, међутим, у већини случајева, она

се односи на више од једне категорије. Сходно томе, утицај економске или финансијске кризе на међународни туризам ће на крају зависити од природе кризе. Дужничка криза, на пример, може довести до девалвације валуте, чинећи туристичке услуге јефтинијим и самим тим повећавајући туристичке токове. Насупрот томе, инфлациона криза може учинити туристичке услуге скупљим, што резултира мањим туристичким токовима. Стога је кључно разликовати различите врсте криза (Khalid et al, 2020). Поред глобалних криза које погађају светско тржиште, честа је појава локализованих криза, нпр. криза хиперинфлације у Зимбабвеу 2008. године. Код појављивања глобалне економске кризе уочавају се одређене закономерности. У присуству инфлаторне кризе, потражња за туристичким услугама и потрошња опадају јер високи нивои инфлације доводе до смањења куповне моћи потрошача. Даље, крах берзе умањује међународне туристичке токове у земљама дестинације. Током периода осцилација на берзи, предузећа су смањила путне трошкове, чиме су смањила потражњу за врхунским хотелским собама. Криза домаћег дуга доводи до повећања долазака међународних туриста у земље дестинације, док потражња за међународним туристичким услугама опада у земљама порекла у присуству кризе унутрашњег дуга. Током периода кризе унутрашњег дуга домаћа валута обично губи значајну вредност у односу на међународне валуте. Земља дестинације је стога привлачнија за међународне туристе јер укупни трошкови међународних туристичких услуга падају. Насупрот томе, када домаћа валута значајно девалвира, потенцијални домаћи туристи имају мању куповну моћ, а као резултат тога, потражња за међународним туризмом опада. Из свега наведеног се закључује да економска криза, пре свега она на глобалном нивоу, у великој мери утиче на туристички сектор привреде у свим земљама.

Кризни догађаји и ризици везани за природне катастрофе

Туризам је изложен и рањив на више врста опасности (Becken et al., 2015), а катастрофе имају тенденцију да одврате туристе од путовања до погођених дестинација (Bhati et al., 2016). Све већи број природних катастрофа и криза, утичу на туристичку индустрију 21. века (Faulkner, 2001). Према многим ауторима, тренутно стање у свету је одговорно за повећање катастрофа и криза (Grammer, 1990; Blaikie et al., 1994; Berke, 1998). Повећање становништва, урбанизација, проширење људских насеља, већа употреба и зависност од технологије, довели су до повећања катастрофа. Треба нагласити да различите катастрофе немају исте утицаје и изазивају различите последице. На пример вулканске ерупције имају најзначајнији и највећи утицај на туризам. Друге катастрофе, имају мање, краткорочне последице (поплаве и олује). Када је дестинација погођена шумским пожаром, земљотресом, очекују се различити ефекти по туризам. Природни неочекивани догађаји су најбољи примери наведених фактора и остављају дубоке ефекте на појединца и друштво уопште. Као такви значајно утичу на туристичке токове. Ефекти климатских промена, али и сложеност социо-економских система у глобализованом свету, значајно су утицали на туризам (Becken et al., 2014). На пример, 2017. године забележена су чак три урагана (Харви, Ирма и Марија) на Карибима и јак земљотрес у Мексику. Ови догађаји резултирали су највеће губитке икада (135 милијарди америчких долара) (Munich, 2018). Последице катастрофа највише утичу на туризам у земљи дестинације, али постоје и индиректне последице у и из погођеног региона (Jin et al., 2019; Ruan et al., 2017). Многи аутори су у својим истраживањима представили утицај катастрофа и других облика криза (епидемије, сукоби, загађење). Аутори Mazzocchi & Montini (2001) проценили су утицај посете туриста, након великог земљотреса у централној Италији 1997. године, где је приказан константан губитак све до јуна 1998. године. Студија случаја ерупције вулкана на глечеру Еујафјаллајокулл на Исланду 14. марта 2010. године приказала је да број туриста смањен за 49% до 2011. године (Jónsdóttir, 2018). Још један пример у низу је драстичан пад туристичких посета у карибском региону након урагана 2017. године (WTTC, 2018). Као примери се могу навести и дугорочне и подмукле катастрофе, као што је суша (несташица воде у Кејтауну у Јужној Африци) која је довела до значајног губитка у туризму (Wendell, 2018). Треба нагласити да се код појединих туриста јавља мотивација да се посете подручја захваћена након катастрофа, концепирано као мрачни туризам (Rucińska & Lechowicz, 2014). Према ауторки Rucińska (2016), ова врста мотивације може довести до повећања посета након катастрофа. Стога је од велике важности разумевање о томе како догађаји, катастрофе утичу на потражњу посетилаца. Будућа

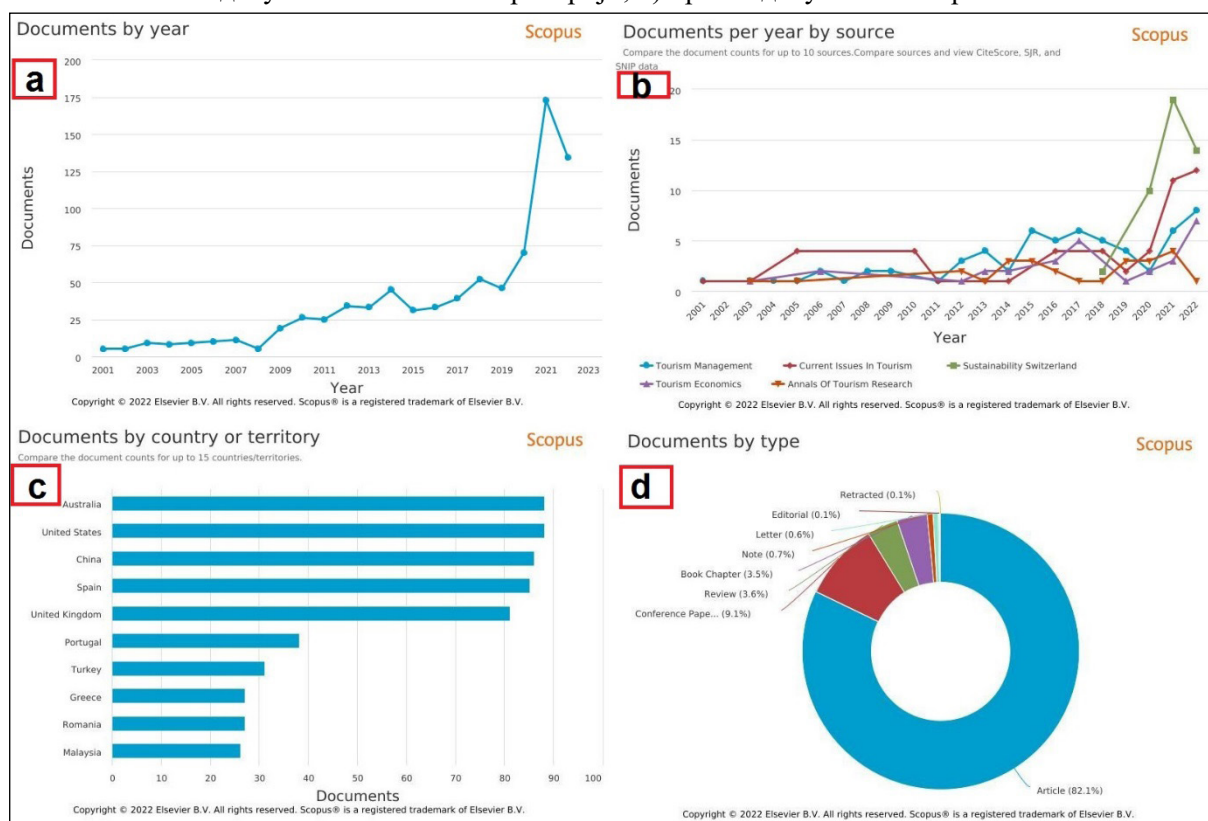
истраживања би требала да истакну потребу да се приликом процене последица узму у обзир и различите врсте катастрофа на њихове различите последице.

Методологија

Овај рад је укључивао чланке из часописа о туризму, са кључним речима „туризам, ризици“ који су објављени у периоду између 2001. и 2022. године у бази података Скопус. Резултати претраге обухватили су 822 документа. Највећи број докумената објављен је у време пандемије Ковид-19. У првој години пандемије (2020.) објављено је 70, а 2021. чак 173, док је до октобра 2022. године објављено 134 документа (Слика 1а).

Највећи број докумената објављено је у међународним часописима изузетних вредности (M21a), Tourism Management (63 документа) и Annals of Tourism Research (26), и у врхунским међународним часописима (M21), Current Issues in Tourism (50) и Tourism Economics (29) (Слика 1b). Према држави/територији највећи број докумената је из Аустралије, Америке (88), Кине (86), Шпаније (85), Велике Британије (81), Португала (38) и Турске (31) (Слика 1c). Према типу докумената, највећи број је истраживачких радова (675), конференцијских радова (75), прегледних радова (30) и поглавља у књизи (29) (Слика 1d).

Слика 1. а) годишњи преглед докумената; б) годишњи преглед докумената по извору; в) приказ документа по земљи/територији; д) приказ документа по врсти

Резултати и дискусија

На основу анализе свих студија које су се бавиле ризицима у туризму у 21. веку, доноси се закључак да је пре појаве Ковида-19, на ову тему објављено 45,9% студија. Што значи да је више од половина студија објављено у последње три године. На основу тога одабране су методологије које су се бавиле променама у реакцији становништва током избијања епидемије H1N1 (Lau et al., 2011), као и изгледима за опоравак туризма услед пандемије Ковид-19 (Fong et al., 2020; Gicić et al., 2022). Методологије су одабране као репрезентативан пример за анализу предложених мера које су имале за крајњи циљ ублажавање последица услед избијање здравствене кризе. Параметри који су истраживани међу власницима туристичко-угоститељских објеката дати су у табели 1. Упитник се састојао од 18 питања затвореног типа, са рангирањем одговора од 1 до 7 (1- врло ниско; 7- веома високо).

Табела 1. Истраживани параметри међу власницима туристичко-угоститељских објеката

	Ставке и оцене
Учинак Владе	Оцените учинак Владе у сузбијању епидемије са следећих аспеката (1-врло низак; 7-веома висок):
	• Правовременост превентивних мера
	• Ефикасност мера превенције
	• Јасно објашњење широј јавности
	• Адекватност поступка карантина
Самопроцена	• Сарадња између министарстава у Влади
	Наведите ниво поверења у следеће ставове (1-врло несигурно, 7-врло самоуверено):
	• Нећу се заразити Ковидом-19
Негативне процене	• Чланови моје породице неће се заразити Ковидом-19
	У којој мери се слажете са следећим констатацијама (1-снажно се не слажем, 7-потпуно се слажем):
	• Врло сам забринут да ћу се заразити Ковидом-19
	• Врло сам забринут да ће се чланови моје породице заразити Ковидом-19
	• Осећам јаку панику
Уочена ефикасност Владе	• Осећам се јако депресивно
	• Осећам се психички јако узнемирено
Предвиђени период опоравка	Колико сте сигурни да Влада има способност да ефикасно опорави локалну туристичку привреду? (1-врло несигурно, 7-врло самоуверено)
	Који је предвиђени временски период опоравка локалног туризма?
	1. Период од два месеца
	2. Период од четири месеца
	3. Период од шест месеци
	4. Период од годину дана
5. Период после тога	

Ова методологија значајно обогаћује литературу о туризму, истражујући одговоре Владе на епидемију/пандемију као и изгледе за опоравак туризма након епидемије/пандемије. Током периода епидемије/пандемије Владе погођених дестинација треба да дају приоритет превентивним мерама против епидемије, на шта становници и власници туристичких и угоститељских објеката имају позитиван став о томе. На основу бројних истраживања дефинисане су три фазе управљања кризама и катастрофама: 1– приправност и планирање, 2 – одговор и опоравак и 3 – решавање и запажање (Faulkner & Vikulov, 2001; Ritchie, 2004; Ritchie, 2008; Luo & Zhai, 2017; Möller et al., 2018; Chowdhury et al., 2018; Prayag et al., 2018; Ritchie & Jiang, 2019) (Табела 2).

Табела 2. Фазе управљања кризама и катастрофама

	Тематске области
Припремљеност и планирање	Проактивно управљање кризама/реаговање Реакција на катастрофу на смањење, ублажавање и спремност План и стратегије управљања кризом Стратегије планирања кризе у туризму Фактори утицаја и индикатори планирања кризе у туризму Развој људских ресурса у припреми кризе Кризно руководство Интеграција туризма са агенцијама за хитне случајеве и смањење ризика од катастрофе Анализа ризика, алати за предвиђање, претходна процена и откривање Методе превенције криза Механизам процене ризика Учење у кризним ситуацијама
Одговор и опоравак	Реаговање у туризму и стратегије опоравка Реаговање Владе Физички и финансијски опоравак Обнављање туризма Комуникација у кризи/катастрофи/односи са јавношћу Маркетиншке стратегије и кампање после кризе/катастра Опоравак туристичког тржишта Поновно позиционирање дестинације Одзив медија/медији и маркетинг Маркетиншка порука Управљање ресурсима Интеракција у простору Опоравак малих предузећа Анализа стратегија опоравка
Решавање и запажања	Учење у кризним ситуацијама/катастрофама Организационо учење Управљање знањем Отпорност дестинације/предузећа

Прва фаза се односи на стратегије које предупређују могући ризик са аспекта деловања Владе као и стратегије за деловање током кризе/катастрофе. Друга фаза се односи на директне одговоре Владе кроз финансијска деловања, маркетинг и анализу постигнутих резултата у самом деловању. Трећа фаза се односи на анализу свих околности и деловања у кризним ситуацијама. Закључци су јако битни јер се на основу њих доносе нове стратегије које су битне за прву фазу управљања кризом (припремљеност и планирање).

Закључак

Овај рад је производ прегледа 62 рада из области управљања ризицима и кризама у туризму, укључујући и катастрофе. Рад представља допуну претходних радова који су се бавили анализама и истраживањима из ове области. У раду смо покушали да приближимо термине, ризик, криза и катастрофа у туризму, као и да сва негативна дешавања по сектор туризма разврстамо по областима. Анализом криза дошло се до закључака да студије које се односе на анализу деловања у кризним ситуацијама, где се дају закључци и запажања, знатно недостају у односу на опис деловања у току кризе на одређеном простору. Тако се више од 50% прегледних радова односи на другу фазу управљања кризама (одговор и опоравак), око 13% на прву фазу (превенција и

планирање), а само 5% радова на трећу фазу (решавање и запажања) (Ritchie & Jiang, 2019). Ова анализа досадашњих истраживања потврђује претходне анализе да су истраживања о ризицима и кризама у туризму неуравнотежена по темама.

Будућа истраживања би се могла фокусирати на анализу досадашњих запажања у туристичким кризама, као и на припрему и планирање кризе. Потребна су истраживања о односима и интеракцији унутар туристичког сектора, као и интеракцији између туристичког и других сектора у Влади.

Рад представља основу за будућу анализу истраживања о ризицима и кризама у туризму. Упркос порасту академске литературе у овој области, намеће се потреба да се знање и искуства преточе у практичне резултате за туристички сектор и Владу.

RISKS AND LIMITATIONS IN TOURISM – ANALYSIS OF PROPOSED MEASURES

Danijela Vukočić¹, Dušan Ristić¹, Sanja Božović¹, Dragan Petrović², Svetlana Marković³

¹ University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica

Faculty of Science

Lole Ribara 29, 38220 Kosovska Mitrovica, Serbia

danijela.vukoicic@pr.ac.rs

² University of Belgrade – Faculty of Geography

Studentski trg 3/III, 11000 Belgrade, Serbia

³ Belgrade Academy of Business and Art Vocational Studies

Kraljice Marije 73, 11000 Belgrade, Serbia

Abstract: Risk includes the concepts of uncertainty and potential negative consequences, whereby some of the value is lost. The risk can be viewed from the perspective of a traveler, a business operator or a tourist destination. In the context of a traveler, the perceived risk may influence the choice of destination and the behavior of the traveler. The tourism and hotel management sector today is very exposed to various external and internal challenges and crises. External factors include political instability, economic conditions, the environment and the weather. The level of impact of crises and disasters on tourism may vary depending on their nature, size and scope. In some incidents, the recovery period is short, while in others, such as natural disasters that damage infrastructure and communications, the recovery period is incomparably longer. The response and recovery varies depending on the nature and impact of the crisis or disaster. In some cases, the destination may not be directly affected by a crisis that makes it difficult to be managed, such as the tourism crisis caused by pandemics. In essence, a crises differ from a catastrophe based on whether the cause is the result of some internal organizational failure or an external event over which the organization has no control. As the world is prone to crises and disasters, the focus is on crisis management, which includes crisis prevention, crisis preparedness, crisis response and crisis management, to help businesses and destinations reduce vulnerability and build resilience to crises and disasters. Unfortunately, one gets the impression that for decades, no significant attention has been paid to research on the topic of crisis management in the field of tourism and hotel management. Today, articles on the tourism crisis and disaster management can be found in many high-category journals. This study discusses proposed measures to mitigate risks and restrictions in tourism caused by economic crisis, natural disasters (tsunamis, earthquakes, volcanoes, floods), climate change, terrorism and political instability, and pandemics, especially Covid-19, where special attention is given to considering a new risk scenario after the pandemic (what are the prospects and challenges for the new era of tourism).

Keywords: risk, crisis, tourism, analysis, mitigation measures.

Introduction

Risk includes the concepts of uncertainty and potential negative consequences, whereby something valuable is lost (Chien et al., 2017), while the term risk is often used instead of crisis, which is defined as an unpredictable event that can be negatively reflect on some of the parties in relation to health, safety, environment and economic issues (Coombs, 2019). Tourism industry is vulnerable to crises or disasters. In recent years, the global tourism industry has experienced many crises and disasters, including terrorist attacks, political instability, economic recession, threats to biosecurity and health, and natural disasters. The impact of crises on tourism can be different, as it depends on their nature, size and scope. After some incidents that last a short time, the tourism industry recovers faster than those caused by natural disasters where communication and infrastructure are directly damaged. Thus, the length of recovery varies depending on the nature and impact of the crisis or disaster. Natural disasters, such as earthquakes, cyclones/typhoons, floods, and fires are natural hazards that affect people and property. Climate change has led to more extreme weather conditions and increased the number and impact of

natural disasters. In turn, direct and indirect losses in the tourism sector resulting from crises or disasters not only affect the tourism industry, but also the entire economies of the affected countries, especially in countries where a large part of GDP is directly or indirectly generated through tourism.

The frequency of crises and disasters drives research on the topic of prevention, crisis preparedness, and crisis review (Hoise & Smith, 2004). Early detection of warning signs is an important task in the prevention of crises. Crisis preparedness usually involves establishing crisis management teams and plans. By auditing the crisis, we get answers that are essential for preparing for the crisis (Crandal et al., 2014).

This paper deals with the analysis of the crises that had the greatest consequences on the tourism industry in the 21st century. After the analysis of crises and disasters, the greatest attention was given to the analysis of proposed measures for recovery. This kind of research has great importance for crisis and risk management. Crises that cannot be controlled by humans have catastrophic consequences, but they are important for research on recovery after disasters.

Materials and methods

Crisis events and risks in tourism

Crisis events and risks related to health

In the period from 2000 to this research, epidemics and pandemics occurred that significantly affected the tourism and hospitality industry, such as severe acute respiratory syndrome (SARS), bird and swine flu/H1N1, Middle East respiratory syndrome (MERS), Ebola and Covid-19 (Tew et al., 2008; Shi & Li, 2017). Health crises weaken the global economy and affect everyday life (Zeng et al., 2005; Yang & Chen, 2009; Smith et al., 2011; Lee et al., 2012; Gössling et al., 2021), and significantly disrupted international tourism. Thus, the 2003 SARS epidemic had a negative impact on the image of Southeast Asian countries, resulting in a sharp decline in their tourism industry (Kuo et al., 2008; McAleer et al., 2010; Promsivapallop & Kannaovakun, 2017), while the Ebola epidemic has led to a reduction in bookings, even in non-Ebola destinations, across West Africa (Mizrachi & Fuchs, 2016). Previous studies have also explored the impact of MERS (Shi & Li, 2017; Choe et al., 2020) and COVID-19 (Sharma et al., 2021; Zopiatis et al., 2021; Yang et al., 2021) on tourist demand in destinations and countries, as well as measures for recovery. Although the COVID-19 pandemic had a similar origin to other pandemics, its impact was incomparably more intense, more infectious than other epidemics (Konarasinghe, 2020). Because of the scale and scope, this pandemic has been compared to some of the greatest health disasters of the past (Kaushal & Srivastava, 2021). Unlike previous outbreaks, the scale of the COVID-19 pandemic is global and long-lasting. All these circumstances have led numerous researchers and experts in the field of tourism and hospitality, including governments, to make every effort to overcome the challenges caused by COVID-19.

Crisis events and risks associated with political security and terrorist attacks

In the 21st century, terrorism represents one of the greatest threats to the security of many countries, as well as to regional and international security. Terrorism-related events have markedly affected a wider spectrum of social, political and legal regulation throughout the world (Perumal & Raghu, 2020). In the present, there is not a single country or inhabited territory that is immune to terrorism. This makes it a global world problem, considering that terrorism, as a form of occurrence in one environment, as a rule, never remains isolated in a certain area, but spreads and branches out to other areas very quickly. Looking at the serious impact of terrorist attacks on tourism, Lepp & Gibson (2003) pointed out that if terrorists want to destroy a country's economy, they will attack countries that consider tourism as one of their main export products. Tourism has become one of the economic sectors that is most prone to man-made disasters (Jorge & Carmelo, 2008; Causevic & Lynch, 2013). One of the largest attacks took

place in 2001 in New York on the “Twin Towers” during which more than 6000 were injured, while about 3000 people lost their lives (Ma et al., 2020). The terrorist attacks damaged the confidence of tourists (10% reduction in the number of tourists), which caused large losses in the country’s economy and required a long-term recovery period, with arrivals recovering their losses only at the beginning of 2005 (Morakabati & Beavis, 2017). The fact that a terrorist attack of this scale was carried out in a large country like the USA shook not only the American public, but also the world public. This had major consequences and negative effects on US tourism, but also on global tourism. That terrorism is widespread and causes numerous risks for tourists and negative effects on the tourism industry, which is directly proportional to the state and development of the economy at the local, national and global level, is shown by the attack in Bali. A 2005 bombing in Bali, Indonesia that targeted tourists was responsible for approximately 400 deaths and caused a long-term shutdown of the local tourism industry (Kim & Park, 2016). The decrease in the number of tourists has had the effect of reducing income by 2/3, increasing the cost of living, increasing the tension between the local population and Islamic immigrants. The fear of a new attack caused warnings about the risk of travel, which negatively affected visits to other countries of the Asian continent: Indonesia, Malaysia, Singapore, the Philippines, and Thailand. The wave of terrorist attacks did not even bypass the European continent. Recently, one of the most prominent terrorist attacks was in Paris in 2015, which is considered the worst in the history of France with 150 deaths and over 500 injured people. The nature of the attack on innocent people who were enjoying food, culture and sports, which attracts millions of tourists to Paris every year, had a major impact on attendance, as well as numerous negative consequences primarily for travel agencies, hoteliers and other businesses, which related to the service sector (Zeman & Urban, 2019). The terrorist attacks that took place in France happened at a time when the migrant crisis was unfolding in Europe, which is further straining global political and social relations. Tourism is an industry whose supply and demand are sensitive to disaster events (Jorge & Carmelo, 2008). The occurrence of terrorist attacks has numerous negative effects on tourist destinations, not only in a relatively short period of time, but also makes it difficult to restore the reputation and image of the destination in the long term. At the same time, given the sensitivity of tourism demand for security, tourists will undoubtedly cancel their travel plans when they are aware that traveling to a destination may jeopardize their safety. Accordingly, these facts leave numerous negative consequences for the development of the global tourism industry.

Crisis events and risks associated with economic recession

Economic and financial crises often have long-term, and sometimes even permanent, macroeconomic consequences. For example, they result in a lower GDP growth and an increase in unemployment (Andersson, 2016). Crises created in one sector of the economy usually have a tendency to spread to different economic sectors. The tourism sector is inextricably linked with numerous activities in the service sector, and is therefore often affected by economic crises. The biggest crisis that has hit the tourism sector in the 21st century is the Global Financial Crisis during 2007/2008. years (Papatheodorou et al., 2010). Many studies deal with the adverse effects of the crisis on tourism, but in contrast, some authors (Sheldon & Dwyer, 2010) believe that crises are opportunities for the tourism sector to shape itself and become more competitive (more resilient). There are different types of economic and financial crisis, namely inflation crisis, sovereign debt crisis, banking crisis and stock market crashes (Reinhart & Rogoff, 2011). In some cases, the crisis applies to only one of these categories, however, in most cases, it applies to more than one category. Therefore, the impact of an economic or financial crisis on international tourism will ultimately depend on the nature of the crisis. A debt crisis, for example, can lead to a devaluation of the currency, making tourism services cheaper and therefore increasing tourist flows. In contrast, an inflationary crisis can make tourism services more expensive, resulting in lower tourist flows. Therefore, it is crucial to distinguish between different types of crises (Khalid et al, 2020). In addition to global crises affecting the world market, localized crises often occur, e.g. the 2008 Zimbabwean hyperinflation crisis. With the emergence of the global economic crisis, certain regularities can be observed. In the presence of an inflationary crisis, demand for tourism services and consumption decline as high levels of inflation lead to a reduction in consumer purchasing power. Furthermore, the crash of the stock market reduces international tourist flows in the destination countries. During periods

of stock market swings, businesses cut travel costs, reducing demand for premium hotel rooms. The domestic debt crisis leads to an increase in the arrival of international tourists to the destination countries, while the demand for international tourist services decreases in the origin countries in the presence of the internal debt crisis. During periods of internal debt crisis, the domestic currency usually loses significant value against international currencies. The destination country is therefore more attractive to international tourists because the total costs of international tourism services fall. Conversely, when the domestic currency significantly devalues, potential domestic tourists have less purchasing power, and as a result, demand for international tourism declines. From all of the above, it can be concluded that the economic crisis, above all the one at the global level, has a great impact on the tourism sector of the economy in all countries.

Crisis events and risks associated with natural disasters

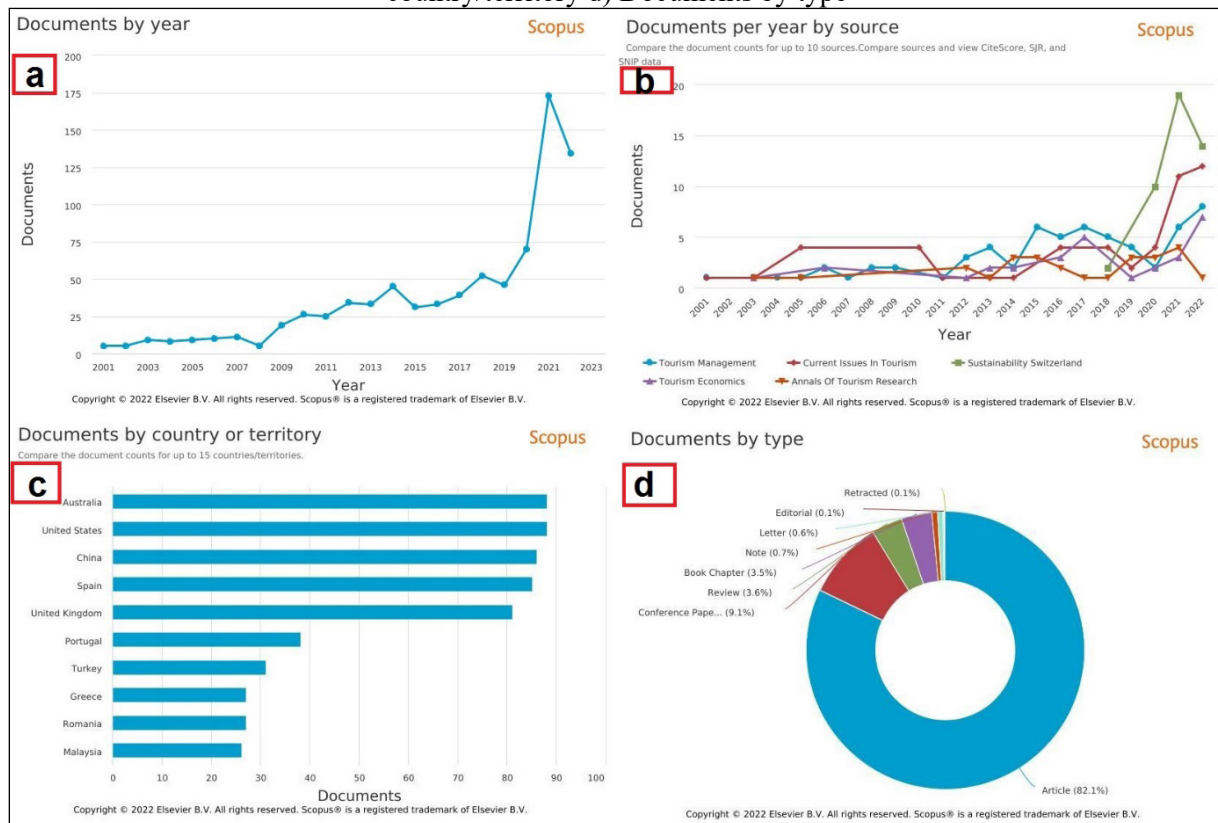
Tourism is exposed and vulnerable to multiple types of hazards (Becken et al., 2015), and disasters tend to discourage tourists from traveling to affected destinations (Bhati et al., 2016). An increasing number of natural disasters and crises affect the 21st century tourism industry (Faulkner, 2001). According to many authors, the current state of the world is responsible for increasing disasters and crises (Brammer, 1990; Blaikie et al., 1994; Berke, 1998). Population increase, urbanization, expansion of human settlements, greater use and dependence on technology, have led to an increase in disasters. It should be stressed that different disasters do not have the same impact and cause different consequences. For example, volcanic eruptions have the most significant and greatest influence on tourism. Other disasters have smaller, short-term effects (floods and storms). When a destination is hit by a forest fire or an earthquake, different effects on tourism are expected. Natural unexpected events are the best examples of the mentioned factors and leave deep effects on the individual and the society in general. As such, they have a significant impact on tourist flows. The effects of climate change, as well as the complexity of socio-economic systems in the globalized world, have had a significant impact on tourism (Becken et al., 2014). For example, in 2017 there were as many as three hurricanes (Harvey, Irma and Maria) in the Caribbean and a strong earthquake in Mexico. These events resulted in the largest losses ever (US\$135 billion) (Munich, 2018). The consequences of disasters mostly affect tourism in the country of destination, but there are also indirect consequences in and from the affected region (Jin et al., 2019; Ruan et al., 2017). In their research, many authors have presented the impact of disasters and other forms of crises (epidemics, conflicts, pollution). Authors Mazzocchi & Montini (2001) assessed the impact of tourist visits, after the great earthquake in central Italy in 1997, where a constant loss was shown until June 1998. A case study of the eruption of the Eyjafjallajökull glacier volcano in Iceland on 14 March 2010 showed that the number of tourists decreased by 49% by 2011 (Jonsdottir, 2011). Another example in the series is the drastic drop in tourist visits in the Caribbean region after the 2017 hurricane (WTTC, 2018). Examples include long-term and insidious catastrophes, such as the drought (water shortage in Keytown, South Africa) that led to a significant loss in tourism (Wendell, 2018). It should be emphasized that some tourists are motivated to visit areas affected after disasters, conceived as dark tourism (Rucinska & Lechovicz, 2014). According to the author Rucinska (2016), this type of motivation can lead to increased visits after disasters. It is therefore of great importance to understand how events, disasters affect visitor demand. Future research should highlight the need to take into account different types of disasters and their different consequences when assessing consequences.

Methodology

The review included articles from tourism journals, with keywords “tourism, risks” published between 2001 and 2022 in the Scopus database. The results of the search included 822 documents. The greatest number of documents were published during the COVID-19 pandemic. In the first year of the pandemic (2020), 70 documents were published, and in 2021, as many as 173, until October 2022, 134 documents were published (Figure 1a).

The largest number of documents were published in international journals of exceptional value (M21a), Tourism Management (63 documents) and Annals Of Tourism Research (26), and in top international journals (M21), Current Issues In Tourism (50) and Tourism Economics (29) (Figure 1b). By country/territory, the largest number of documents is from Australia, America (88), China (86), Spain (85), Great Britain (81), Portugal (38) and Turkey (31) (Figure 1c). According to the type of documents, the largest number is research papers (675), conference papers (75), overview papers (30) and book chapters (29) (Figure 1d).

Figure 1. a) Annual review of documents; b) Annual review of documents by source; c) Documents by country/territory d) Documents by type

Results and discussions

Based on the analysis of all studies that dealt with risks in tourism in the 21st century, it is concluded that before the appearance of COVID-19, 45.9% of studies were published on this topic. Which means that more than half of the studies have been published in the last three years. Based on this, methodologies were selected that dealt with changes in the population's reaction during the outbreak of the X1H1 epidemic (Lau, Griffiths, Au, and Choi 2011), as well as prospects for tourism recovery due to the COVID-19 pandemic (Fong et al., 2020; Gicić et al., 2022). The methodologies were selected as a representative example for the analysis of the proposed measures that had as their ultimate goal the mitigation of the consequences due to the outbreak of a health crisis. The parameters that were investigated among the owners of tourist and hospitality establishments are given in Table 1. The questionnaire consisted of 18 closed questions, with answers ranging from 1 to 7 (1- very low; 7- very high).

Table 1. Researched parameters among the owners of tourist and hospitality facilities

	Items and ratings
Government performance	Assess the performance of the Government of in combating the epidemic from the following aspects (1- very low; 7 - very high):
	Timeliness of preventive measures
	Effectiveness of prevention measures
	A clear explanation to the general public
	Adequacy of the quarantine procedure
	Cooperation between Government Ministries
Self-evaluation	State the level of reliability in the following stances (1: very unreliable -7: very reliable):
	I will not be infected with COVID 19
	My family members will not be infected with COVID 19
Negative assessments	To what extent do you agree with the following statements (1 - strongly disagree; 7 - strongly agree):
	I am very worried that I will get infected with COVID 19
	I am very concerned that my family members will become infected with COVID 19
	I feel panic
	I feel depressed
	I am upset
Observed efficiency of the Government	How confident are you that the Government of has the ability to effectively recover the local tourism economy? (1: very unconfident - 7: very confident)
Predicted recovery period	What is the projected recovery period for local tourism?
	A period of two months
	A period of four months
	A period of six months
	A period of one year
	The period after that

This methodology significantly enriches the literature on tourism, exploring the Government's response to the epidemic as well as the prospects for tourism recovery after the epidemic. During the period of the epidemic, the governments of the affected destinations should give priority to preventive measures against the epidemic, and the residents and owners of tourist and catering facilities should have a positive attitude about it. Based on numerous researches, three phases of crisis and disaster management have been defined: 1 - preparedness and planning, 2 - response and recovery and 3 - resolution and observation (Faulkner & Vikulov, 2001; Ritchie, 2004; Ritchie, 2008; Luo & Zhai, 2017); Möller et al., 2018; Chowdhury et al., 2018; Prayag et al., 2018; Ritchie & Jiang, 2019) (Table 2).

Table 2. Phases of crisis and disaster management

	Topic areas
Preparedness and planning	Proactive crisis management/response Disaster reaction to reduction, mitigation, and preparedness Crisis management plan and strategies Tourism crisis/disaster planning strategies Influencing factors and predictors of tourism crisis planning Human resource development in crisis preparation (internal stakeholders) Crisis leadership (internal stakeholders) Tourism integration with emergency agency and disaster risk reduction (external stakeholders) Risk analysis, forecasting tools, pre-assessment and detection Crisis prevention methods Risk assessment mechanism Crisis learning
Response and recovery	Tourism response and recovery strategies Government policy response actions Physical and financial recovery Tourism reconstruction Crisis/disaster communication/public relationships Post-crisis/disaster marketing strategies and campaign Tourism market recovery Tourists' misperception/destination image/(re)-positioning Press response/media and marketing Marketing message New market segmentation Resource management (HR, finance) Community collaboration Small business recovery/business resilience Recovery strategies measurement
Resolution and reflection	Crisis/disaster learning Organizational learning Knowledge management Destination/enterprise resilience

The first phase refers to strategies that prevent a possible risk from the aspect of the Government's actions, as well as strategies for action during a crisis/disaster. The second phase refers to the Government's direct responses through financial actions, marketing and analysis of the results achieved in the action itself. The third stage refers to the analysis of all the circumstances and actions in crisis situations. The conclusions are very important because based on them, new strategies are adopted that are important for the first phase of crisis management (preparation and planning).

Conclusions

This work is the product of a review of 62 work in the field of risk and crisis management in tourism, including disasters. The work is a supplement to previous works that dealt with analysis and research in this field. In the paper, we tried to bring the terms risk, crisis and disaster in tourism closer together, as well as to classify all negative events in the tourism sector by area. The analysis of crises led to the conclusion that studies related to the analysis of actions in crisis situations, where conclusions and observations are given, are significantly lacking in relation to the description of actions during a crisis in a specific area. Thus, more than 50% of the reviewed papers refer to the second phase of crisis management (response and recovery), about 13% to the first phase (prevention and planning), and only 5% of the papers to the third phase (resolving and observing) (Ritchie & Jiang, 2019). This analysis of previous research confirms the previous analysis that research on risks and crises in tourism is unbalanced in terms of topics.

Future research could focus on analyzing past observations in tourism crises, as well as on crisis preparation and planning. Research is needed on relations and interaction within the tourism sector, as well as interaction between tourism and other sectors in the Government.

The work is the basis for future analysis of research on risks and crises in tourism. Despite the increase in academic literature in this area, there is a need to translate knowledge and experience into practical results for the tourism sector and the Government.

References

- Andersson, F. (2016). A Blessing in Disguise? Banking Crises and Institutional Change. *World Development*, 83 (1), pp 135-147, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.02.002>
- Becken, S., Zammit, C. & Hendrikx, J. (2015). Developing Climate Change Maps for Tourism: Essential Information or Awareness Raising? *J. Trav. Res.*, Volume 54, Issue 4 pp 430-441.
- Becken, S., Mahon, R., Rennie, H. & Shakeela, A. (2014). The Tourism Disaster Vulnerability Framework: An application to tourism in small island destinations. *Natural Hazards*, 71 (1), pp 955-972.
- Berke, P. (1998). Reducing natural hazard risks through state growth management. *Journal of the American Planning Association*, 64 (1), pp 76-87.
- Bhati, A., Upadhayaya, A. & Sharma, A. (2016). National disaster management in the ASEAN-5: An analysis of tourism resilience. *Tourism Review*, 71, pp 148-164.
- Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I. & Wisner, B. (1994). At risk: Natural hazards people's vulnerability and disasters, Routledge, London.
- Brammer, H. (1990). Floods in Bangladesh: A geographical background to the 1987 and 1988 floods. *Geographical Journal*, 156 (1), pp 12-22.
- Causevic, S. & Lynch, P. (2013). Political (In)stability and its Influence on Tourism Development. *Tourism Management*, 34 (C), pp 145–157.
- Choe, Y., Wang, J. & Song, H. (2020). The impact of the Middle East Respiratory Syndrome coronavirus on inbound tourism in South Korea toward sustainable tourism. *J. Sustain. Tour.*, 29(7), pp 1117-1133.
- Chowdhury, M., Prayag, G., Orchiston, C. & Spector S. (2018). Postdisaster social capital, adaptive resilience and business performance of tourism organizations in Christchurch, New Zealand. *Journal of Travel Research*, 58(7), pp 1209-1226.
- Chien, M.P., Sharifpour, R., Ritchie, B.W. & Watson, B. (2017). Travelers' health risk perceptions and protective behaviour: A psychological approach. *Journal of Travel Research*, 56(6), pp 744-759.
- Coombs, (2019). W.T. Ongoing crisis communication. (5th ed.), Sage Publications, Inc, Thousand Oaks, California.
- Crandall, W., Parnell, J.A., Spillan, J.E. (2014). Crisis management: Leading in the new strategy landscape. Sage Publications, Inc, Thousand Oaks, California.
- Cró, S. & Martins, A.M. (2017). Structural breaks in international tourism demand: Are they caused by crises or disasters? *Tourism Management*, 63, pp 3-9.
- Faulkner, B. (2001). Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 22, pp 135-147.
- Faulkner, B. & Vikulov, L. (2001). Katherine, washed out one day, back on track the next: A post-mortem of a tourism disaster. *Tourism Management*, 22 (4), pp 331-344.
- Fong, L.H.N., Law, R. & Ye, B.H. (2020). Outlook of tourism recovery amid an epidemic: Importance of outbreak control by the government. *Annals of Tourism Research*, 102951, In Press <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102951>
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C.M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of sustainable tourism*, 29(1), pp 1–20.
- Hoise, P. & Smith, C. (2004). Preparing for crisis: On-line security management education. *Research and Practice in Human Resource Management*, 12(2), pp 90-127.

- Jin, X., Qu, M. & Bao, J. (2019). Impact of crisis events on Chinese outbound tourist flow: A framework for post-events growth. *Tourism Management*, 74 pp 334-344.
- Jorge, A. & Carmelo, L. (2008). The impact of terrorism on tourism demand. *Annals of Tourism Research*, 35(2), pp 299-315, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.08.003>
- Jónsdóttir, A.A. (2018). Impact of Eyjafjallajökull on tourism and international flights, B.S. thesis, Líf-ogumhverfisvísindadeild, Verkfræði- og náttúruvísindasvið, Háskóli Íslands, Reykjavík Available (23 March 2018)
- Kaushal, V. & Srivastava, S. (2021). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: perspectives on challenges and learnings from India. *Int. J. Hosp. Manag.*, 92, 102707.
- Khalid, U., Okafor, L.E. & Shafiullah, M. (2020). The Effects of Economic and Financial Crises on International Tourist Flows: A Cross-Country Analysis. *Journal of Travel Research*, 59(2), pp 315-334.
- Kim, J.S. & Park, S.H. (2016). A Study of the Negotiation Factors for Korean Tourists Visiting Japan Since the Fukushima Nuclear Accident Using Q-methodology. *Journal of travel & Tourism Marketing*, 33 (5), pp 770-782.
- Konarasinghe, K.M.U.B. (2020). Modeling COVID-19 epidemic of India and Brazil. *J. N. Front. Healthc. Biol. Sci.*, 1 (1), pp 15-25.
- Kuo, H.-I., Chen, C.-C., Tseng, W.-C., Ju, L.-F. & Huang, B.-W. (2008). Assessing impacts of SARS and Avian Flu on international tourism demand to Asia. *Tour. Manag.*, 29 (5), pp 917-928.
- Lau, J.T.F., Griffiths, S., Au, D.W.H. & Choi, K.C. (2011). Changes in knowledge, perceptions, preventive behaviours and psychological responses in the precommunity outbreak phase of the H1N1 epidemic. *Epidemiology and Infectio*, 139(1):80-90. doi: 10.1017/S0950268810001925.
- Lee, C.K., Song, H.J., Bendle, L.J., Kim, M.-J. & Han, H. (2012). The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: a mode of goal-directed behavior. *Tour. Manag.*, 33 (1), pp 89-99.
- Lepp, A. & Gibson, H. (2003). Tourist roles, perceived risk and international tourism. *Annals of Tourism Research*, 30 (3), pp 606–624.
- Luo, Q. & Zhai X. (2017). “I will never go to Hong Kong again!” How the secondary crisis communication of “occupy central” on Weibo shifted to a tourism boycott. *Tourism Management*, 62, pp 159-172.
- Ma, H., Chiu, Y., Tian, X., Zhang, J. & Guo, Q. (2020). Safety or Travel: Which Is More Important? The Impact of Disaster Events on Tourism. *Sustainability*, 12(7), 3038; <https://doi.org/10.3390/su12073038>
- Mazzocchi, M. & Montini, A. (2001). Earthquake effects on tourism in central Italy. *Annals of Tourism Research*, 28, pp 1031-1046.
- McAleer, M., Huang, B.W., Kuo, H.I., Chen, C.C. & Chang, C.L. (2010). An econometric analysis of SARS and Avian Flu on international tourist arrivals to Asia. *Environ. Model. Softw.*, 25 (1), pp 100-106.
- Mizrachi, I. & Fuchs, G. (2016). Should we cancel? An examination of risk handling in travel social media before visiting ebola-free destinations. *J. Hosp. Tour. Manag.*, 28, pp 59-65.
- Morakabati, Y. & Beavis, J. (2017). Do Terrorist Attacks Leave an Identifiable ‘Fingerprint’ on International Tourist Arrival Data? *International Journal of Tourism Research*, 19 (2), pp 179–190.
- Möller, C., Wang, J. & Nguyen, H.T. (2018). #Strongerthanwinston: Tourism and crisis communication through Facebook following tropical cyclones in Fiji. *Tourism Management*, 69, pp 272-284.
- Munich, R. (2018). Press release: Natural catastrophe review: Series of hurricanes makes 2017 year of highest insured losses ever. 4 January 2018 Available at: (26/04/18)
- Papatheodorou, A., Rosselló, J. & Xiao, H. (2010). Global Economic Crisis and Tourism: Consequences and Perspectives. *Journal of Travel Research*, 49 (1), pp 39-45.
- Perumal, R. & Raghu, A. (2020). A critical review of terrorism effects and their impacts on tourist destination countries. *Materials Today: Proceedings*, 37 (2); 10.1016/j.matpr.2020.09.332
- Prayag, G., Chowdhury, M., Spector, S. & Orchiston, C. (2018). Organizational resilience and financial performance. *Annals of Tourism Research*, 73 (C), pp 193-196.

- Promsivapallop, P. & Kannaovakun, P. (2017). A comparative assessment of destination image, travel risk perceptions and travel intention by young travellers across three ASEAN countries: a study of German students. *Asia Pac. J. Tour. Res.*, 22 (6), pp 634-650.
- Reinhart, C. & Rogoff, K. (2011). From Financial Crash to Debt Crisis. *American Economic Review*, 101 (5), pp 676-706.
- Ritchie, B. (2004). Chaos, crises and disasters: A strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 25 (5), pp 669-683.
- Ritchie, B. (2008). Tourism disaster planning and management: From response and recovery to reduction and readiness. *Current Issues in Tourism*, 11 (4), pp 315-348.
- Ritchie, B.W. & Jiang, Y. (2019) A review of research on tourism risk, crisis and disaster management: Launching the annals of tourism research curated collection on tourism risk, crisis and disaster management. *Annals of Tourism Research*, 79, 102812 <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102812>
- Ruan, W.Q., Li, Y.Q. & Liu, C.H.S. (2017). Measuring tourism risk impacts on destination image. *Sustainability*, 9 (9), pp 1501-1516.
- Rucińska, D. & Lechowicz, M. (2014). Natural hazard and disaster tourism Miscellanea. *Geographica Regional Studies on Development*, 18 (1), pp 14-25.
- Rucińska, D. (2016). Natural disaster tourism as type of dark tourism International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic. *Business and Industrial Engineering*, 10, pp 1385-1389.
- Smith, R.D., Keogh-Brown, M.R. & Barnett, T. (2011). Estimating the economic impact of pandemic influenza: an application of the computable general equilibrium model to the UK. *Soc. Sci. Med.*, 73 (2), pp 235-244.
- Sharma, G.D., Thomas, A. & Paul, J. (2021). Reviving tourism industry post-COVID-19: a resilience-based framework. *Tour. Manag. Perspect.*, 37, 100786.
- Sheldon, P. & Dwyer, L. (2010). The Global Financial Crisis and Tourism: Perspectives of the Academy. *Journal of Travel Research*, 49 (1), 3-4, DOI:10.1177/0047287509353191
- Shi, W. & Li, K.X. (2017). Impact of unexpected events on inbound tourism demand modeling: evidence of Middle East Respiratory Syndrome outbreak in South Korea. *Asia Pac. J. Tour. Res.*, 22 (3), pp 344-356.
- Tew, P.J., Lu, Z., Tolomiczenko, G. & Gellatly, J. (2008). Sars: Lessons in Strategic Planning for Hoteliers and Destination Marketers. *Int. J. Contemp. Hosp. Manag.*, 20, pp 332-346.
- Wendell, R. (2018). Cape town's water crisis hitting tourism: Officials. 2 february 2018 Available (20/04/18)
- WTTC (2018). Caribbean resilience and recovery: Minimising the impact of the 2017 hurricane season on the caribbean's tourism sector London. Available
- Yang, H.Y. & Chen, K.H. (2009). General equilibrium analysis of the economic impact of a tourism crisis: a case study of the SARS epidemic in Taiwan. *J. Policy Res. Tour.*, 1 (1), pp 37-60.
- Yang, Y., Altschuler, B., Liang, Z. & Li, X.R. (2021), "Monitoring the global COVID-19 impact on tourism: the COVID19tourism index". *Annals of Tourism Research*, 90, 103120, doi: 10.1016/j.annals.2020.103120.
- Yung, R., Khoo-Lattimore, C. & Potter, L.E. (2021). Virtual reality and tourism marketing: conceptualizing a framework on presence, emotion, and intention. *Curr. Issues Tour.*, 24 (11), pp 1505-1525.
- Zeman, T. & Urban, R. (2019). The Negative Impact of Terrorism on Tourism: Not Just a Problem for Developing Countries? *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 11(2), pp 75-91, DOI: 10.32725/det.2019.016
- Zeng, B., Carter, R.W. & De Lacy, T. (2005). Short-term perturbations and tourism effects: the case of SARS in China. *Curr. Issues Tour.*, 8 (4), pp 306-322.
- Zopiatis, A., Pericleous, K. & Theofanous, Y. (2021). COVID-19 and hospitality and tourism research: an integrative review. *J. Hosp. Tour. Manag.*, 48, pp 275-279.